

➤ *Oppikouluun vai ei? Muistoja oppikouluun siirtymisestä 1920–1970-lukujen Suomessa*

Abstrakti

Artikkeli perustuu vuonna 2013 toteutettuun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran *Minun koulumuistoni* -keräykseen. Siinä tutkitaan, miten 1920–1970-luvuilla oppikoulua käyneet tai sen ulkopuolelle jääneet muistelijat kertovat oppikouluun siirtymisestä. Keruuaineistosta poimitaan tarkastelun kohteeksi 138 kertomusta, joissa viitataan oppikouluun. Menetelmänä on aineistolähtöinen vertailu, jonka tukena käytetään muistelman- ja elämäkertakirjallisuutta. Vertailun pohjalta tulkitaan muistelussa ilmeneviä kokemuksia ja niiden eroja.

Artikkelissa osoitetaan, että muistelijat kokevat oppikouluun pyrkimisen merkittävänä yhteiskunnallisena rajana. Kouluun pyrkimistä tukivat vanhempien lisäksi kansakoulunopettajat. Äidit puolustivat varsinkin tyttöjen kouluttamista, johon isät suhtautuivat varauksellisemmin. Siirtyminen oppikouluun merkitsi myös sopeutumista uudenlaiseen koulukulttuuriin.

Muistelijat pohtivat myös oppikoulun ulkopuolelle jäämistä. Pohdintaan vaikuttavat syrjäseudulla asumisen lisäksi myöhemmät elämänvaiheet sekä sosiaalinen vertailu, joka heräsi, kun oppikoulun ulkopuolelle jääneet asuivat alueilla, joilla osa lapsista siirtyi oppikouluun, osa ei. Miespuoliset muistelijat selittävät oppikoulun ulkopuolelle jäämistä köyhyydellä ja naiset puuttuneilla opiskelumahdollisuuksilla. Vaikka toisen maailmansodan jälkeen oppikouluverkko tiheni ja koulunkäyntimahdollisuudet paranivat, muistelijat perustelevat oppikoulun ulkopuolelle jäämistä samalla tavalla kuin aikaisemmin.

Ilmeisesti muistelijoiden vanhempien asenteet ja käsitykset koulunkäynnistä siirtyivät seuraavalle polvelle, joka omaksui ne mielihpiteitä tarkemmin erittelemättä.

Suuret ikäluokat toivat oppikouluihin oppilastulvan ja ennen peruskoulun tuloa kilpailun oppilaspaikoista. Ainakin 1980-luvulle saakka osa oppikoulujen opettajista ja lasten vanhemmista halusi säilyttää jotain arvokkaaksi kokemastaan oppilaita valikoivasta oppikoulusta ja suhtautui kriittisesti peruskouluun sekä koulukulttuurin muuttumiseen.

Pääsyttukinnon kautta oppikouluun

Suomen koululaitos rakentui 1800-luvun aikana rinnakkaiskoulujärjestelmän pohjalle. Kansanopetuksesta huolehtiminen oli kansakoululaitoksen tehtävä. Laajemman sivistyspääoman antoi oppikoulu. Saavutettua täyden mittansa 1900-luvulla oppikoulu koostui lyseoista, tyttölyseoista, yhteiskouluista ja yhteislyseoista, jotka jakautuivat keskikoulu- ja lukioasteeseen.

Oppikoululaitoksen ytimen muodostivat valtion koulut, joita perustettiin alun alkaen kaupunkiin. Koulutustarpeen kasvaessa maaseudulle ja taajaväkisiin yhdyskuntiin perustettiin kannatusyhdistysten ylläpitämiä yksityiskouluja. Joillakin paikkakunnilla toimi vain keskikoulu, minkä takia lukioon haluavien oli siirryttävä muualle opiskelemaan.

Oppikoulu on kiinnostanut tutkijoita instituutiona ja koulutus- sekä työvoimavirtoja erottelevana seulana (Kiuasmaa 1982; Ahonen & Rantala 1996; Ahonen 2012; Kaarninen 2011; Muhonen 2013; Selin 2017). Kokemukset oppikouluun pyrkimisestä tunnetaan lähinnä muistelmaj- ja elämäkertakirjallisuudesta ja muistitietoaineistoihin perustuvista nuorisotutkimuksista. Nykytiedon perusteella on ilmeistä, että suomalaisessa oppikouluun siirtyminen oli yhteiskunnallinen raja, joka erotteli oppikouluun siirtyjät muista nuorista (Koski 2003, 285; Jouhki 2014, 246–247).

Vuonna 1905 annetun asetuksen mukaan kansakoulun neljännen luokan oppimäärän suorittaminen oli edellytys oppikouluun pääse-

miselle. Vaikka huoltajan oli ilmoitettava lapsi kouluun, oppikoulu sai kuitenkin ottaa oppilaansa, joten automaattista oppikouluun pääseminen ei kuitenkaan ollut. Oppikouluun hyväksyminen edellytti pääsytutkintoa ja lisäksi kansakoulun opettajan lausuntoa. 1930-luvulla vain runsas kymmenen prosenttia ikäluokasta suoriutui oppikouluun ja pystyi sen läpäisemään (Koski 2003, 284).

Oppikouluun siirryttiin 10–13-vuotiaina ja hyvin tavallista oli, että sinne pyrittiin myöhemmin kuin neljän kansakouluvuoden jälkeen (Kiuasmaa 1982, 46–48). Kansakoulun rinnalle syntyi myös niin sanottuja valmistavia kouluja, joiden antama opetus vastasi kansakoulun neljän ensimmäisen luokan oppimäärää ja samalla valmensi oppikoulun pääsytutkintoon. Niiden kukoistuskautta oli 1920-luku, mutta seuraavalla vuosikymmenellä pulakausi aiheutti niille talouskriisin. Toisen maailmansodan jälkeen koulut eivät saavuttaneet entistä asemaansa. Lopulta peruskoulun uudistus teki ne tarpeettomiksi. (Kiuasmaa 1982, 52–54; Ahonen & Rantala 1996, 50–61.)

Pääsytutkinto järjestettiin koulukohtaisena, kunnes vuodesta 1956 alkaen kouluhallitus lähetti vanhamuotoisille oppikouluille yhteiset tehtävät. Pääsykokeella mitattiin kirjoituksen, kieliopin, laskennon, uskonnon ja maantiedon osaamista. Viisikymmenluvun mittaan tutkintoa muutettiin asetuksilla niin, että pääsytutkinnossa otettiin huomioon vain äidinkielen ja matematiikan osaaminen. Paikallisia eroja kuitenkin jäi, koska jotkin koulut eivät järjestäneet tutkintoa lainkaan tai pitivät sen vain heikoimmille pyrkijöille. (Ahonen & Rantala 1996, 78–80.)

Oppikouluun pyrkiminen ja pääseminen tai sen ulkopuolelle jääminen olivat aikalaisten mielestä merkittäviä asioita. Vielä 1930-luvulla oppikoulussa oli hiukan yläluokkaisia piirteitä, jotka sotien jälkeen alkoivat lieventyä (Seppänen 2006, 55–58). Pääsykokeeseen valmistamisesta tuli tärkeä kansakoulunopettajien velvoite, jonka pelättiin 1950-luvulla nielevän kansakoulun muita toimintoja. Tie oppikouluun haluttiin kuitenkin avata ”todellisille kyvyille”, jotka uhkasivat jäädä käyttämättä, jos opinnot jäivät kansakouluun. Myös valmennuskursseja järjestettiin. (Ahonen & Rantala 1996, 80.)

Jos oppikoulun käyminen epäonnistui, palattiin kansakouluun tai menttiin työhön, joka oli kansakoulun jatko-opetuksen, kansa-

laiskoulun ja ammattiopetuksen vakava kilpailija. (Kiuasmaa 1982, 250–253; Syväoja 2009, 176–178; Halila 1950, 237–238, 246, 263–265.) Oppikouluun siirtyminen suuntasi selvästi lasten ja nuorten sijoittumista jatkokoulutukseen ja tuleviin ammatteihin. Kansakoulussa jatkaminen johti suoraan tai ammattikoulutuksen kautta työelämään (Tuomaala 2011, 106–110; Jauhiainen 2011, 114–119; Selin 2017, 65–68). Oppikoulusta saatu keskikoulun päättötodistus taas vei tavallisesti kaupan, liikenteen ja hallinnon keskitason työntekijä- ja työnjohtotehtäviin. Oppikoulun lukioasteen suorittaminen taas oikeutti pääsyyn yliopistoihin ja korkeakouluihin. (Strömberg 2011, 137–139; Kaarninen 2011, 407, 411; Selin 2017, 47–48, 69–74.)

Tutkimustehtävä

Tässä artikkelissa tutkitaan 1920–1970-luvun kouluaikaansa muistelleiden kokemuksia oppikouluun siirtymisestä. Yleinen havainto koulutustason ja ammattien periytymisestä, jossa perhetaustalla on huomattavan suuri merkitys, tuntuu ilmentävän yhteiskunnan luokkakajakoja. Koulujen valikoivaa luonnetta onkin tutkittu sosiaalisen liikkuvuuden ja yhteiskunnan luokkajaon ja kulttuurisen järjestyksen reproduktion kannalta. (Muhonen 2013, 30–31.) Kun tämä tutkimus kohdistuu muistelijoiden kokemuksiin, liikkuvuus ja kulttuuriset tai yhteiskunnalliset rajat ovat taustatekijöitä, joita painoarvoa punnitaan muistelua tulkittaessa. Painopiste on kokemuksissa ja niiden tulkitsemisessä.

Artikkelin keskeisen lähdeaineiston muodostaa Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston yhteistyönään vuonna 2013 toteutettu *Minun koulumuistoni* -keräys. Sen muistitietomateriaaliin on tallennettu oppilaiden, opettajien ja koulujen muun henkilökunnan kokemuksia koulusta (Arola 2015a). Keräyksestä on poimittu oppikouluun pyrkimistä ja siihen sopeutumista käsittelevät jaksot, joita täydennetään elämäkertatutkimuksilla ja muistelmilla.

Artikkeli vastaa seuraaviin kysymyksiin:

1. Miten muistelijat kertovat oppikouluun pyrkimisestä?
2. Miten he muistavat oppikouluun siirtymisen tai sen ulkopuolelle jäämisen?
3. Miten he kertovat oppikouluun sopeutumisesta?
4. Miten he arvioivat oppikouluun pyrkimisen tai sen ulkopuolelle jäämisen vaikutusta myöhempään elämäntilanteensa?
5. Miten muistelun yhtäläisyyksiä ja eroja voi tulkita?

Artikkelin lähtökohdat ovat samat kuin aikaisemmissa koulumuistoja käsittelevissä tutkimuksissani: oppikouluun siirtymistä tai sen ulkopuolelle jäämistä sekä koulu-aikaa tarkastellaan koulua muistelevien kertomuksina, jotka ovat rakentuneet muistoista ja niiden pohjana olevista kokemuksista.

1. Henkilökohtaiset muistot viittaavat yksilön kokemukseen, sosiaaliseen tilanteeseen ja yhteisössä vallitsevaan kokemuskulttuuriin. Kokemuksesta tulee yhteinen, jos suuri joukko ihmisiä tunnistaa kokemuksen omakseen.
2. Muistot rakentuvat tunteiden sävyttämistä kokemuksista, joita ihmismieli muokkaa. Ne esitetään usein kertomuksina. Sosiaalinen tilanne ja vallitseva kulttuuri vaikuttavat tapaan, jolla kertomukset rakennetaan ja esitetään. (Ukkonen 2000, 11–12, 20–27; Peltonen 1996, 23–28, Arola 2015a; Arola 2015b, 68.)

Kertomus tulkitaan tässä artikkelissa väljästi kirjalliseksi selostukseksi tapahtumasta, jonka voi olettaa perustuvan kirjoittajan omiin kokemuksiin ja niiden tulkintaan. Yhden muistelijan osuus voi sisältää useita toisiinsa nivoutuvia kertomuksia, mutta myös anekdootteja ja dokumentteja. Muistelua pidetään yhtenä kertomuksena, vaikka henkilöillä on useita samaa asiaa käsitteleviä kerrontajaksoja.

Kaikista koulussa syntyneistä muistijäljistä vain osa valikoituu muistoiksi. Samat tapahtumat voi kertoa eri tilanteissa eri tavoin ja jopa muistaa eri tavoin. Muistot syntyvät vasta, kun niitä työstetään muistoiksi. Koska koulumuistoja voi pitää muiden muistojen tavoin historiallisesti rakentuneina, ne eivät ole muuttumattomia. Muistoille annettu merkitys muuttuu elämäntilanteiden vaihtuessa ja yhteis-

kunnan muuttuessa. Kerroksellisissa koulumuistoissa ovat läsnä muistettu menneisyys, sen luoma tunnekokemus, nykyhetki ja yhteisö, jossa muistellaan. (Fingerroos & Haanpää 2006, 32–36; Kalela 2006, 83–85.)

Minun koulumuistoni -keruuhankkeen tuottama muistitieto oli peräisin 261:ltä tietojen luovuttajalta, jotka luovuttivat yhden tai useamman henkilön muistitietoa arkistoon talletettavaksi. Keruuseen osallistuu suurin osa tietojen luovuttajista oli vähintään 64-vuotiaita eli eläkeiässä. Työikäisten muistelmat ovat vähemmistönä. Miehiä luovuttajista on 73 eli noin 28 prosenttia. Suurimpia ammattiryhmiä ovat vuoden 2010 Tilastokeskuksen ammattiluokituksen mukaan erityisasiantuntijat (esimerkiksi lakimiehet, opettajat, toimittajat), joita on 110 ja asiantuntijat (esimerkiksi maa- ja kalatalousteknikot, sairaanhoitajat, toimistosihteerit), joita on 26. Muita ammattiryhmiä on selvästi vähemmän. Alueellisesti luovuttajia on jokseenkin tasaisesti Suomen alueelta, mutta lähes 43 prosenttia luovuttajista on peräisin Uusikaupunki–Hämeenlinna–Padasjoki–Heinola–Kouvola–Savitaipale–Rautjärvi-linjan eteläpuolelta. (Arola 2015a, 3–4.)

Minun koulumuistoni -keruuseen osallistuneista 311 muistelijaista, jotka kertoivat omakohtaisia muistoja kouluajastaan, 138 mainitsee tekstissään oppikoulun tai siihen pyrkimisen. Naisia heistä on 105 ja miehiä 33. Noin 70 prosenttia muistelijoista on syntynyt vuosina 1930–1949, vanhimmat heistä 1920-luvun alussa, nuorimmat 1960-luvun aikana. Itse oppikouluun pyrkimisen tai sen ulkopuolelle jäämisen problematiikkaa pohtii kuitenkin heistä vain alle puolet eli 54 muistelijaa. Osalla oppikouluun siirtyminen näyttää jäävän myöhempien kokemusten varjoon. Muutamat pohtivat kuitenkin sitä, millaiseksi elämä olisi muodostunut, jos oppikouluun olisi lapsena pyritty eikä koulunkäyntiä jatkettu kansakoulussa.¹

¹ KOULU 1784 nainen s. 1934.*

* *Minun koulumuistoni* -keruun aineisto on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelmaan eli entiseen Kansanrunousarkistoon. Viitteissä ei toisteta arkiston nimeä. Kokoelman nimi, diaarinumero, muistelijan sukupuoli ja syntymäaika ilmoitetaan. Tiedot on arkistoitu luovuttajan nimellä. Tässä artikkelissa ilmoitetut henkilötiedot viittaavat kuitenkin muistelijaan.

Vaikka pääosa aineistosta koostuu muistitietokeräyksen tuloksista, lähdeaineistoon on otettu harkintaan perustuva näyte muistelmia-artikkeleita ja -teoksia. Kriteerinä näytteen valinnassa on muistelmien oppikouluun pyrkimistä tai sen ulkopuolelle jäämistä ja kirjoittajan kokemuksia käsittelevä sisältö sekä muistelijoiden tutkimusajankohtaan sijoittuva koulussaoloaika.

Muistelmien kirjoittajia on kymmenen. Yhden rehtorin ja yhden opettajan muistelmia käytetään koulumuistokeräyksestä todetun tiedon tulkitsemiseen, kahdeksan muistelijan kokemuksia taas oppikoulun käymistä koskevan muistitiedon lähteenä. Heillä ja koulumuistokeräykseen osallistujilla on sekä yhteisiä että erottavia piirteitä. Yhteistä on se, että kirjoittajat välittävät muistojaan vastaanottajalle, joista toinen on arkisto ja toinen oletettu lukija (Ukkonen 2000, 27–42). Muistelmien kirjoittajat ovat hiukan keräykseen osallistuneita iäkkäämpiä ja ammatiltaan keskimääräistä akateemisiä.

Kun tutkimuskohteena ovat oppikouluun sopeutumista koskevat kokemukset, muistelmien ja muistitietoaineiston välillä ei ole sellaisia eroja, jotka estäisivät muistelmien käyttämisen muistitietokeräyksen aineiston tukena ja täydentäjänä. Muistelmien kirjoittajat ovat syntyneet 1920- ja 1930-luvuilla, joten heidän oppikouluaikinsa sijoittuu kahteen seuraavaan vuosikymmeneen.

Elämäkertakirjallisuus ei sisällä omaelämäkertoja. Elämäkerrat rinnastetaan tässä tutkimukseen, jossa kirjoittajat tarkastelevat kohteena olevan henkilön elämänvaiheita ulkopuolisina. Kokemukset, joita elämäkerroissa kuvataan, rinnastuvat muistitietoon. Elämäkerrat poikkeavat muistitiedosta sikäli, että kirjoittajat ovat pyrkineet todentamaan esittämiensä tietojen todenperäisyyden. Niissä ei ole omien kokemusten tuomaa välitöntä subjektiivisuutta.

Elämäkertoja on kahdeksan. Puolet niiden kohdehenkilöistä on syntynyt 1930-luvulla. Heidän oppikouluaikinsa sijoittuu kahteen seuraavaan vuosikymmeneen. Koska elämäkertoja kirjoitetaan yleensä henkilöistä, joiden elämäntyö arvioidaan merkittäväksi, ne kohdistuvat melko suppeaan ryhmään. Henkilöt eivät kuitenkaan lapsuutensa osalta poikkea olennaisesti muistitietoaineiston muista

henkilöistä. Kukaan tähän tutkimuksen kohde ei ole lapsuutensa perusteella merkkihenkilö.

Muistelmien ja elämäkertojen tietoaines kohdentuu tutkimusjakson varhaisempiin vuosikymmeneihin. 1940-luvuilla syntyneitä muistelmien kirjoittajia ja elämäkertojen kohdehenkilöitä on vain kaksi, mikä rajoittaa aineiston käyttömahdollisuuksia oppikoulun loppuvaiheesta kirjoitettaessa. Vaikka lähdeaineistossa on muistelmateoksia ja elämäkertoja, artikkelin päätelmät perustuvat muistitietokeräykseen. Muutamissa tapauksissa muistelijoiden kokemuksia havainnollistetaan muistelmatekstillä tai elämäkertakirjallisuudesta poimituilla esimerkillä. Suurin osa tutkitusta muistitietoaineistosta kertoo lasten ja nuorten kokemuksista. Opettajat muistelevat oppikouluun pyrkimistä jonkin verran oman työnsä kautta. Koulun muun henkilökunnan muistoista löytyy vain koululaisen muistoja oppikouluun pyrkimisestä tai sen ulkopuolelle jäämisestä.²

Artikkelissa esitellään sellaiset oppikoulukokemukset, jotka toistuvat useamman kuin yhden muistelijan kertomuksissa. Joissakin tapauksissa vertailukohde etsitään muistelmatai elämäkertakirjallisuudesta. Artikkelissa vertaillaan toisiinsa oppikouluun pyrkineiden ja sen ulkopuolelle jääneiden kokemusten ja tulkintojen eroja. Miesten ja naisten kokemusten eroja vertaillaan jonkin verran, vaikka miesmuistelijoita on vain noin kolmannes koko aineistosta.

Mikä sai pyrkimään oppikouluun?

Minun koulumuistoni -keruuseen osallistuneista 34 henkilöä kertoo muita tarkemmin oppikouluun pyrkimisestä tai pääsemisestä. Muutama ei sitä laajemmin erittele, mutta 32:lla on jonkinlaisia mainintoja siitä, miten ajatus oppikouluun pyrkimisestä syntyi. Oppikouluun pyrkimiseen vaikuttaneita seikkoja on useita.

Neljässätoista kuvauksessa kerrotaan, että vanhemmat olivat koulutusvalinnan keskeisiä vaikuttajia. Vain neljässä tapauksessa molemmat vanhemmat olivat oppikouluun pyrkimisen aloitteentekijöitä. Neljässä tapauksessa isä näyttää olleen aloitteellinen rohkaistessaan

² KOULU 2933–2934 nainen s. 1935.

pyrkimään oppikouluun, viidessä se oli äiti.³ Kahdessa tapauksessa aloitteentekijä oli lapsi itse, joka taivutteli äitinsä antamaan luvan osallistua oppikoulun pääsyttökintoon. Vuonna 1937 syntynyt puumalalainen mies kertoo nähneensä sanomalehdessä ilmoituksen, jonka perusteella poika sai äitinsä päästämään hänet kotipitäjän kunnalliseen kokeilukeskikouluun.⁴ Aloitteen alkuperä saattoi olla myös muissa perheenjäsenissä tai sukulaisissa, esimerkiksi vanhemmassa sisesä tai tädissä, kuten kahdesta tapauksesta ilmenee. Yhdessä tapauksessa vanhempien rooli jää hiukan epäselväksi.⁵

Äidit ovat usein tyttöjen kouluttamisen ja oppikouluun pyrkimisen aloitteentekijöitä ja rohkaisijoita. Isien suhtautuminen oli varauksellisempi, tyttöjen osalta jopa kielteinen. Vuonisjärvellä vuonna 1921 syntynyt nainen, joka kuuluu muistitietokeräyksen iäkkäimpiin kirjoittajiin, ei pyrkinyt oppikouluun, koska ”ei se silloin ollut tytölle mahdollista”.⁶ Maaseudun tytöt eivät aina halunneet pyrkiä oppikouluun. Varattomat vanhemmat eivät pystyneet kouluttamaan kaupungissa kaikkia lapsiaan. (Kaarninen 1995, 148–149; Jauhiainen & Huhtala, 2010, 200–201.) Vuonna 1953 syntyneen valtimolaisen naisen isä vastusti tämän laittamista keskikouluun. Vaikka varsinainen oppikouluikä oli ohi, äiti sai tyttärensä Aitoon kotitalouskeskikouluun, jota tämä kävi vuosina 1967–1970.⁷

Tyttöjen kouluttamista ei pidetty tarpeellisenä, koska arveltiin, että avioliiton solmittuaan he päätyivät kuitenkin perheenäideiksi. Esimerkiksi Sammatissa kauppiaan tyttärenä varttuneen Eeva Joenpellon isä epäili tyttärensä kouluttamisen kannattavuutta. Ponnekas äiti arvioi, että hellan vieressä tytön elämä valuu hukkaan ja päätti, että tämän on veljensä tavoin päästävä oppikouluun. Vuonna 1931 syntynyt Lippe Suomalainen muistaa puolustusvoimien palveluksessa olleen isänsä suhtautuneen vastahakoisesti tyttöjen kouluttamiseen, vaikka

³ KOULU 1411–1412 nainen s. 1945; 1647 nainen s.1947; 2225 nainen s. 1931.

⁴ KOULU 1141 mies s. 1937; 1679 nainen s. 1932.

⁵ KOULU 1955 mies s. 1938; 2383 nainen s. 1941.

⁶ KOULU 1909 nainen s. 1921; 644 nainen s.1944; 1633–1634 nainen s. 1948; 1883–1884 nainen s. 1943; 2029 nainen s. arviolta 1938.

⁷ KOULU 1760 nainen s. 1953.

miehelle saattoi olla ansioksi saada itselleen ylioppilaaksi koulutettu vaimo. Miehet arvioivat koulutuksen kannattavuutta usein omasta näkökulmastaan. (Kaarninen 1995, 182–183; Ruuska 2015, 58; Suomalainen 2009, 126–127; vrt. myös Mattsson 2017, 59.)

Kansakoulunopettaja kehotti 13 tapauksessa pyrkimään oppikouluun. Hänen oli annettava pyrkijästä lausunto, joka kansakoulutodistuksen ja pääsykokeen tulosten ohella painoi oppikouluun pyrittäessä. Muutamissa tapauksissa opettaja sai epäriivä vanhemmat päästämään lapsensa opintielle.⁸ Kerran oppikouluun menoa tuki myös kansakouluntarkastaja (Tuuri 2005, 25–26). Vuonna 1936 syntynyt vehkalahtelainen nainen arvioi kansakoulunopettajan ansiona sitä, että Metsäkylän isännät alkoivat lähettää lapsiaan oppikouluun.⁹ Oppikouluun pyrkimisen saamasta huomiosta ja pienestä kateudesta kertoo, että vuonna 1948 syntynyt nainen muistaa opettajan antaneen huonompia numeroita sellaiselle, joka ei pyrkinyt oppikouluun.¹⁰

Yhdessä tapauksessa keskikoulun rehtori kehotti pyrkimään oppikouluun.¹¹ Hänen aloitteellisuutensa saattaa selittyä sillä, että ensimmäiselle luokalle otettujen määrä vaikutti yksityisen oppikoulun valtionavun saamiseen. Pienen keskikoulun kannatti haalia kaikki mahdolliset oppilaat varmistaakseen valtion taloudellisen tuen (Haavio 1968, 156–157). Vuonna 1933 syntynyt Jukka Virtanen kertoo humoristisesti värittäen toisenlaisesta tilanteesta. Jämsänkoskelle oli perustettu keskikoulu, jonka pääsykokeeseen rovasti Mauri Lehtonen pakotti osallistumaan. Pojan opettaja Anselmi Manninen oli pyrkimisestä toista mieltä: ”Ethän yritä oppikouluun ettei minun tarvitse hävetä.” Poika pyrki ja pääsi keskikouluun. (Virtanen 2004, 63–64.)

Melkoinen osa kirjoittajista ei juuri kommentoi itse oppikouluun pyrkimistä. Kouluun pääseminen on silti voinut olla jännittävää, jopa ongelmallista. Kun vuonna 1936 syntynyt Hellevi Arjava, helsinki-

⁸ KOULU 127–177 mies s. 1947.

⁹ KOULU 3039–3045 nainen s. 1936.

¹⁰ KOULU 1629–1634 nainen s. 1948.

¹¹ KOULU 1919 nainen s. 1934.

läisen virkamiesperheen tytär, pyrki vuonna 1946 Tyttönormaalilyseoon, hän jännitti oppikoulun pääsytkintoa:

Pääsyutkinnoissa on laskemista paperilla ja päässä, on sanelukirjoitus ja luetun kertominen omin sanoin. Tutkintoa pitävä opettaja, jonka nimeksi kuulen Enkka, Hertta Herranlahja Enkvist, kyselee, olemmeko lukeneet kirjoja. ”Täällä ei menesty sellainen oppilas, joka ei lue kirjoja”, hän sanoo tiukasti. Olen ujo ja ääneni vapisee, mutta taidan sentään osata. Sillä kun illalla kokoonnumme kuulemaan, ketkä onnelliset on hyväksytyt kouluun, minun ei tarvitse jännittää kovin kauan: olen saanut kolmanneksi parhaan pistemäärän. Meitä otetaan sisään keväällä kaksi luokallista, mm. meidät kaikki kolme valmistavan koulun tyttöä. Luvassa on kolmaskin luokka, mutta siihen täytyy ensin anoa lupa kouluhallitukselta ja siksi asia ratkeaa vasta kesän aikana.

Arjava tunsi olevansa pieni tyttö isossa koulussa, vaikka oppikouluun pyrkiminen oli virkamieskodin tyttärelle luonnollinen valinta (Arjava 1999, 219–220). Oppikouluun pyrkiminen oli itsestään selvää myös vuonna 1938 syntyneelle espoolaismiehelle, koska hänen molemmilla vanhemmillaan oli akateeminen koulutus.¹² Oppikouluun pyrkimiseen toi lisäjännitystä kodin varattomuus tai matka etäiseen koulu-kaupunkiin kuten Mikkelin lyseoon pääsyt entinen oppilas kertoo. (Partonen 2016, 267.)

Ristiriidat ja sopeutuminen oppikouluun

Vuonna 1945 syntyneen nivalalaisen Raimo Sailaksen elämäkerran mukaan köyhistä oloista tullut poika tunsi tehneensä jotain merkittävää, kun menestyi oppikoulun pääsykokeissa. Kotipaikkakunnalla oltiin sitä mieltä, että siellä ei herroja kouluteta, mutta vanhemmat olivat oppikouluun pääsyyn tyytyväisiä. Poika tunsi, että menestyminen oli köyhällekin mahdollista. (Vesikansa 2016, 44–45.) Ristiriidasta vanhempien koulutustaustan ja oppikouluun siirtymisen välillä ei muodostunut ongelmaa, jos vanhemmat kannustivat opiskelemaan ja

¹² KOULU 2754 mies s. 1938.

lapsi oli siihen itse motivoitunut. Jos vanhemmat suhtautuivat lasten kouluttamiseen ristiriitaisesti, perheessä oli sairauksia, suhde lähiympäristöön ongelmallinen tai oppikouluun pyrkiminen harvinaista, syntyi helposti vierauden ja riittämättömyyden tunteita. (Vrt. Muhonen 20013, 42–43.)

Joissain tapauksissa ristiriitainen miljöö pakotti etsimään perustelua opiskelulle, mikä jäyti itsetuntoa.¹³ Vuonna 1952 syntynyt nainen, joka kävi vuosina 1969–1970 pankkilainan avulla Savonlinnan taidelukiota, kertoo, että oppikouluun ei ollut oikeastaan varaa eikä koti pystynyt hänen opiskeluaan avustamaan. Koulunkäynti loppui tyttöä tukeneen mummon kuolemaan.¹⁴ Ristiriidat saattoivat toisaalta aiheuttaa sen, että lapsi kiintyi kouluunsa kuten Jutta Zilliacus Deutsche Schulleen. Koulu saattoi olla hänelle pakopaikka. (Zilliacus 1989, 151–153.)

Tutkitussa elämäkerta-aineistossa on lapsia ja nuoria, joiden koulunkäyntiä pidettiin itsestään selvänä, vaikka he sopeutuivat huonosti oppikouluun (Simon 2009, 121–133). Vanhempien koulutusmyönteinen ja suorastaan koulutusta edellyttävä asenne näyttää kuitenkin painavan enemmän kuin lapsen sopeutumattomuus. On todennäköistä, että yhden lapsen kouluttaminen oppikoulussa herätti sisaruuskateutta, mutta tämän tutkimuksen aineistoon se ei ole jättänyt jälkiä. Muistelijat ovat solidaarisia perheilleen. Aineisto koulutusristiriidoista on niukka, mutta se tuntuu osoittavan, että ristiriidat saattoivat johtua hyvin erilaisista syistä ja että niitä voitiin myös torjua täysin päinvastaisilla tavoilla.

Oppikouluun pääsy toi ongelmia, koska uuteen oppilaitokseen siirtyminen muutti lapsen sosiaalista asemaa. Kansakoululaisesta tuli oppikoululainen ja samalla uuden kouluyhteisön jäsen. Uudet koulutoverit saattoivat suhtautua hylkivästi tulokkaaseen, joka oli muita nuorempi tai jota arveltiin ”hurriksi”, vaikka tulokkaiden kastetilaisuuksia ei olisi järjestettykään (Partonen 2016, 44–45). Oppikoulussa oli omaksuttava uusia tapoja ja saatava etäisyyttä kansakouluun. Vuonna 1939 syntynyt jalasjärveläinen nainen muistaa saaneensa heti

¹³ KOULU 241–310, nainen s. arviolta 1940 580–589 nainen s. 1946; 2833 nainen s. 1942.

¹⁴ KOULU 334–337 nainen s. 1952.

keskikouluun tullessaan pukeutumisohteita: ”Kuule, ei yhteiskoulussa pidetä essua.”¹⁵ Oli tärkeä tulla hyväksytyksi.

Oppikoulujen kulttuuri poikkesi kansa- ja ammattikouluista. Kansakoululaisiin ja ammattikoululaisiin pidettiin etäisyyttä sekä koulussa että vapaa-aikana. Esimerkiksi Tampereella 1960-luvun oppikoulunuorisolla oli eri kokoontumispaikat kuin ammattikoulunuorilla, samoin pukeutumisessa ja tavoissa oli eroja. (Kaarninen 1995, 170; Savikko 2008, 78–81; Koski 2003, 293; vrt. Vehkalahti 2014, 71.) Uuteen ympäristöön joutuminen saattoi olla mullistavaa, jopa aloittaa aivan uuden elämän (Jouhki 2014, 230–234). Punkalaitumella vuonna 1929 syntyneen Tellervo Koiviston elämässä oppikouluun meno muutti hänen elämäkertansa mukaan kaiken (Mattsson 2017, 59). Helsingissä vuonna 1947 syntynyt mies taas kertoo, että koulussa avautui ovi uuteen maailmaan, vaikka hän tunsikin joutuneensa siellä herraskaisempaan seuraan kuin mihin oli tottunut.¹⁶

Vierauden tai sopeutumattomuuden tunteet eivät siis olleet harvinaisia. Samantapaisista kodeista tulleet oppikoululaiset saattoivat kokea koulun eri tavoin. Ristiriitainen tausta ei tee kenestäkään koulupudokasta tai nuorta kapinallista. Rankimmat kokemukset tuntuvat liittyvän oppikoulun tuottamiin nöyryytyksiin. Vuonna 1953 syntyneen naisen mielestä hänen taustaansa ei Hämeenlinnan tyttölyseossa arvostettu.¹⁷ Koulussa saattoi olla vaikea puhua kodista tai vanhempien taustoista, koska oppikoulun tavat olivat aika etäällä työläisperheiden lasten arjesta. (Tarkka 1973, 32–38; Peltonen 2016, 18–23; Lindfors 2003, 100–103; Vapaavalta 2012, 190, 280–281.)

Vuosina 1948–1955 Tyttönormaalilyseota käynyt muistelija kertoo, että koulu vei vuosien mittaan häneltä itseluottamuksen ja uskon omaan älykkyyteensä. Nöyryytykset eivät koskeneet vain häntä itseään, vaan hänen taustaansa:

Koin, että ei-akateemiset perheet olivat merkityksettömiä. Mameattisesti ja kielellisesti lahjakkaan isäni yliopisto-opiskelut kes-

¹⁵ KOULU 2262 nainen s. 1939.

¹⁶ KOULU 128–177 mies s.1947.

¹⁷ KOULU 1462 nainen s. 1948.

kyetti sota ja perheen perustaminen. Äiti oli kampaaja, joka kyllä menestyi hyvin.¹⁸

Joskus muistelijä ohittaa nöyryyttämisen- ja syrjimiskokemukset huumorilla. 1940–1950-luvuilla Helsingissä suhtauduttiin vähätellen maalta tulleisiin. Vuonna 1927 syntynyt ja Helsingin normaalilyseota käynyt Pertti Lindfors sai maalaisuutensa takia kutsumanimen Lande. Sellaisena hänet tunnettiin koko elämänsä ajan ja tuota nimeä hän käytti itsekin. Maalaisuutta on kuitenkin syytä tarkentaa: Lindfors tuli Helsinkiin Porvoosta. (Lindfors 2003, 78.)

Kunnallisiin keskikouluihin oli helpoin mennä, koska ne olivat osa tuttua kansakoululaitosta. Vaikeinta taas oli mennä arvostettuihin kaupunkikouluihin, joissa koulunkäynti merkitsi eliittiin kuulumista. Vuonna 1946 syntyneen naismuistelijan mielestä 1950- ja 1960-lukujen taitteen Tyttönormaalilyseon ”kerman” määritti vanhempien sosiaalinen status.¹⁹ Koulu oli kuin perhepiiri. Samanlaisia piirteitä muisteli joilla on 1930-luvun Helsingin suomalaisesta yhteiskoulusta. Niissä ulkopuolisten oli itse raivattava tie kouluyhteisön jäseneksi. (Sohlberg 1976, 88; Tawaststjerna 2005, 22.) Toisaalta esimerkiksi Joutsenon yhteiskouluun muodostui luokkaraja, kun kirkonkylästä tulleet olivat eri luokalla kuin muut.²⁰ Kielteiset muistot pakottavat palaamaan oppikoulu-aikaan yhä uudelleen, vaikka joissain tapauksissa ristiriidat näyttävät liittyvän koulun pyrkimistä edeltäneisiin tai myöhempisiin kouluajan kokemuksiin.²¹

Tukea oppikouluun pyrkiville

Oppikouluun siirtymistä muistelevat mainitsevat usein että heillä oli tukihenkilöitä, sukulaisia, tuttavain tai opettajain, jotka auttoivat koulunkäynnin alkuun.²² Jos omalla paikkakunnalla ei ollut oppikoulua

¹⁸ KOULU 2389–2392 nainen s. 1937.

¹⁹ KOULU 580–589 nainen s. 1946.

²⁰ KOULU 965–967 nainen s. 1949.

²¹ KOULU 2292–2293 nainen s. 1951; 2392 nainen s. 1937; 2458–2460 nainen s. 1953.

²² KOULU 331–338 nainen s. 1952; 588 nainen s. 1946.

eikä koulukortteerissa asuminen ollut mahdollista, keskikoulun alaluokkia opiskeltiin yksityisesti. Se oli vaativaa, kun koulunkäynnin tukena ei ollut opiskelijaryhmää. Tapio Ruottinen kertoo käyneensä vuosina 1943–1945 Sulkavalla niin sanottua Mantin koulua, jossa Aino Amanda (Manti) Kyllönen antoi keskikouluaineissa yksityistunteja parillekymmenelle oppilaalle. Järjestely muistutti kotikoulua, jollaisia osa valmistavista kouluista oli alun alkaen ollut. Mikkelin yhteiskoulussa käytiin tenttimässä. Syksyllä 1945 Ruottisen koulunkäynti jatkui sitten yhteiskoulun kolmannella luokalla. (Ruottinen 2011, 14–20; vrt. Partonen 2016, 44–45.)

Vuonna 1927 syntynyt ja Kouvolan lyseossa yksityisoppilaana opiskellut Urho Ylä-Outinen kertoo saaneensa 1940-luvun loppupuolella keskikoulun kursseja yksityisesti suoritettuaan rehtorin Helvi Hongan ottamaan hänet Kouvolan lyseon kuudennelle luokalle, vaikka hän oli kolme vuotta muita oppilaita vanhempi. Vuonna 1947 syntynyt Risto Kuisma kertoo taas rehtori Hongan vaikuttaneen siihen, että nelisenkymmentä keskikoulua suorittamaan tullutta yksityisoppilasta sai iltaisin käyttöönsä Kouvolan lyseon tilat. He maksoivat itse ylimääräisestä opetuksesta rehtorin hankkimille opettajille, jotka olivat pääasiassa koulun omia opettajia. Koko hankkeen puuhamies oli vääpeli Yrjö Mäkinen, joka itse halusi suorittaa keskikoulun oppimäärän. Hän kokosi opiskelijat ja neuvotteli järjestelyistä rehtorin kanssa. (Kuisma 1994, 54–55; Ylä-Outinen 2004, 19–20.)

Tukihenkilön tai tukiryhmän löytäminen helpotti varsinkin poikkeuksellista tietä oppikouluun tulleiden sopeutumista ja lievensi ristiriitoja, joita oli oman itsetunnon, opiskelun vaatimusten sekä kasvu- ja kouluympäristön välillä. Pääkaupunkiseudun ulkopuolella yksityisoppilaana opiskeleminen oli aikuiselle ainoa tapa käydä oppikoulua työn ohella. Helsingissä toimi vuodesta 1927 Helsingin suomalaisen yksityislyseon iltalinja, joka syntyi vuonna 1923 alkaneiden valmennuskurssien pohjalta. Se oli syntyessään ainutlaatuinen oppilaitos. 1940-luvulla pääkaupunkiin perustettiin myös Valtio iltaoppikoulu, ja seuraavien vuosikymmenien kuluessa aikuisopiskelun mahdollisuudet laajenivat. (Salomaa 2002, 8–9.)

Oppikoulun liepeille syntynyt opetustoiminta, joita edellä esitetyt yksityisoppilaille tarkoitetut kurssit edustavat, ansaitsevat tarkempaa tutkimusta. Kouvola ja Sulkava ovat tuskin poikkeuksia, vaikka koulu- muistokeräyksessä tällaiset koulutustiet eivät saa huomiota osakseen. Keräyksen nimessä ”Minun koulumuistoni” korostuvat vastaajien mielestä ilmeisesti oman kouluajan kokemukset, mutta ei yksityisoppilaana opiskelu.

Sitä mukaa kun kiinnostus oppikoulun käymiseen kasvoi, kouluun pyrkiminen loi markkinat erilaisille valmennuskursseille ja oppikouluun pyrkivien oppaalle, jota julkaistiin vuosina 1952–1972 aikana 19 painoksena. Niistä hyötyivät tavanomaista tietä oppikouluun pyrkineet. (Kyrrö & Veijola 1952–1972.)

Mikä esti oppikouluun pyrkimisen?

Kaksikymmentä koulumuistokeruuseen osallistunutta eli 14 naista ja 6 miestä kertoo, että heillä ei ollut mahdollisuutta pyrkiä oppikouluun. Hiukan yli puolet heistä eli 12 on syntynyt vuosien 1930–1949 välisenä aikana. He kuuluivat ikäluokkiin, joiden elämää sotavuodet vaikeuttivat aikana, jolloin oppikouluun pyrkiminen olisi ollut ajankohtaista. Vain kaksi heistä oli valintaa tehtäessä kaupunkilaisia. Muut olivat maaseudulta Itä- ja Pohjois-Suomesta.²³ Oppikouluverkko oli sotia edeltäneenä aikana harva. Lukuvuonna 1938–1939 maassa oli kuitenkin jo 222 oppikoulua, joissa opiskeli noin 53 780 lasta (STVK 1940, 226; vrt. SVK 1930, 212–242; SVK 1940, 177–213).

Muistelijat antavat jonkin verran viitteitä siitä, miksi oppikouluun ei pyritty. Kahdeksaan muistelijaa mainitsee syyksi varattomuuden. Oppikouluissa oli lukukausimaksut, oppikirjat oli ostettava, ja usein koulunkäynti edellytti asumista toisella paikkakunnalla. Kustannuksia luovia tekijöitä oli siis monia. Ei ollut itsestään selvää, että kaikki perheen lapset voitiin kouluttaa.²⁴ Varsinaisen koulumatkan pituuden mai-

²³ KOULU 328 nainen s. 1936; 438 nainen s. 1946; 451 mies s. 1928.

²⁴ KOULU 311–330 nainen s. 1936; 451 mies s. 1928; 1450 mies s. 1944; 1714–1722 mies s. 1923; 1170–1174 mies s. 1950.

nitsee syynä vain kolme ja koulukortteerissa asumisen mainitsee vain yksi. Lukuvuonna 1938–1939 69,6 prosenttia oppikoulua käyneistä asui koulupaikkakunnallaan ja lukuvuonna 1950–1951 70,8 prosenttia oppikoululaisista kävi koulua kotikunnassaan. (Huuhka 1955, 92.)

Kolme muistelijaa perustelee oppikoulun ulkopuolelle jäämistä sillä, että paikkakunnalla ei ollut oppikoulua. Ensivaikutelmaksi jää, että oppikoulun ulkopuolelle jääminen näyttää olleen harvaan asutun maaseudun rakenteellinen ongelma (Arola 2015b, 74–75). Kun taloudellisia edellytyksiä opintielle lähtemiseen oli vähemmän kuin opinhalua, koulunkäynnin vaihtoehdoksi saattoi jäädä työhön meneminen.²⁵

Seitsemän muistelijaa ei erittele tarkemmin syitä oppikoulun käymisestä luopumiseen, toteaa vain, että muistelija ei saanut käydä koulua tai, että se ei ollut tuolloin mahdollista. Kun tarkastelee muistelijoiden asuinkuntia oppikouluun pyrkimisen aikoihin, luettelo näyttää kirjavalta. Esimerkkejä on Enon, Hankasalmen, Laitilan, Lapinlahden, Muhoksen, Oulaisten, Paltamon, Pielisjärven, Pomarkun, Rantasalmen, Sievin, Suomussalmen, Suonenjoen, Toholammin, Valtimon, Vimpelin ja Yläneen kunnista, mutta lisäksi Helsingistä ja Tampereelta.²⁶ Yhden muistelijan kouluaikainen asuinpaikka ja syntymäaika jäävät epäselviksi. Muistelijoiden vähäinen määrä lisää tulosten satunnaisuutta ja vaikeuttaa luotettavien päätelmien tekemistä heidän maantieteellisestä jakautumisestaan.

Vain osa luettelon maalaiskunnista sijoittuu Pekka Haatanen Suomen maalaisköyhälistöä käsittelevän tutkimuksen kuvaamalle Kainuun, Pohjois-Karjalan, Pohjois-Pohjanmaan ja Pohjois-Savon maakuntien köyhyysvyöhykkeelle. Muisteluaineistosta puuttuu esimerkiksi Rautavaara, jotka Pekka Haatanen arvioi 1950-luvulla olleen Suomen heikoimmin modernisoituneita kuntia. Sen sijaan mukana on Helsingin, Tampereen ja Suonenjoen tapaisia koulupaikkakuntia. (Haatanen 1968, 260, 264, 266–274.)

On huomattava, että oppikoulua vaille jäämistä ei juuri muistella harvaan asutussa Lapissa, jossa oppikouluun pääsyn voisi otaksua ol-

²⁵ KOULU 502–510 mies s. 1932; 448–451 mies s. 1928.

²⁶ KOULU 1633–1638 nainen s. 1948; 331–338 nainen 1952.

leen vaikeampaa kuin etelämpänä. Tosin koko muistitietokeräykseen osallistui vain 12 Lapissa koulunsa käynnyttä tai siellä työtään tehnyttä henkilöä (Arola 2015a, 4). Koulutusmahdollisuuksien puutteen jättämiä jälkiä muistitietokeräyksessä on vain yksi, mutta etelämpää niitä löytyy runsaammin.²⁷

Alhaista modernisoitumisastetta merkittävämpi seikka oppikoulun ulkopuolelle jäämisen muistelussa näyttää olevan muistelijoiden asuinkunnan etäisyys lähimmästä koulukeskittymästä oppikouluun pyrkimisaikana eli 10–13 vuoden iässä. Tämän arvioimiseksi tarkastellaan seuraavassa vain sellaisia oppikoulun ulkopuolelle jäämisen muistelijoita, joiden asuinkunnassa ei ollut edes keskikoulua. Asuinkuntien koulutilannetta on arvioitu Suomen valtiokalenterin ja koulujen matrikelitietojen pohjalta. (SVK 1930, 212–242; SVK 1940, 177–213; SVK 1950, 244–286, 294; SVK 1960, 277–332, 340–342; SVK 1970, 276–337, 344–349; Salminen, J. 2005.)

TAULUKKO 1 Oppikoulua vaille jääneet, joiden asuinkunnassa ei ollut omaa oppikoulua

	Syntymä-		Lähin oppikou-	Suora	
Muistelija	vuosi	Asuinkunta	lukeskittymä	etäisyys	Huomautuksia
				km	
nainen	1920	Eno	Joensuu	29	
nainen	1921	Pielisjärvi	Lieksa	19	Vuonisjärvi
mies	1923	Toholampi	Ylivieska	36	
mies	1927	Rantasalmi	Savonlinna	37	
mies	1928	Vimpeli	Lapua	47	
mies	1932	Sievi	Ylivieska	19	
nainen	1936	Laitila	Uusikaupunki	17	
nainen	1941	Pomarkku	Pori	26	
nainen	1943	Hankasalmi	Jyväskylä	39	
nainen	1945	Kärsämäki	Haapavesi	27	

Lähde: KRA KOULU

Taulukon viiden ensimmäisen henkilön ryhmän muodostavat keräyksen kaikki 1920-luvulla syntyneet ja oppikoulua vaille jääneet

²⁷ KOULU 1506–1516 nainen s. 1937.

muistelijat. Lähes kaikki taulukkoon otetut muistelijat asuivat noin 20–40 kilometrin päässä kouluista, joihin he olisivat voineet pyrkiä. (Vrt. Huuhka 1955, 92.) Kun heitä verrataan oppikoulun ulkopuolelle jääneisiin, joiden asuinkunnissa oli oppikoulu, osoittautuu, että jälkimmäiseen joukkoon kuuluu etenkin 1930–1950-luvuilla syntyneitä. Molemmissa ryhmissä selitetään oppikoulun ulkopuolelle jäämistä kuitenkin samalla tavalla, miehet selittävät sitä köyhyydellä ja naiset sillä, että oppikoulun käyminen ei ollut mahdollista.

On ilmeistä, että 1920-luvun liikenneolot tekivät mahdottomaksi koulunkäynnin vieraalla paikkakunnalla, jos perheellä ei ollut varaa koulukortteeriin (Arola 2015b, 69–70). Vuonna 1924 syntyneen Jaakko Pöyryn elämäntarina osoittaa, että pojan kouluttaminen vieraalla paikkakunnalla oli 1930-luvun puolivälissä armovuoden tulojen varassa elävälle kirkkoherran leskellekin vaativaa (Seppälä 2004, 19–20).

Lapissa oppikoulun käyminen ei herättänyt laajaa kiinnostusta, koska oppikouluja oli vain muutama. Torniossa, Kemissä ja Rovaniemellä oli oppikouluja jo ennen tutkimusjakson alkua. Kemijärvellä yksityinen keskkoulu aloitti toimintansa vuonna 1925, Kittilässä 1928. Kittilän yhteiskoulun toivottiin palvelevan koko Perä-Lapin koulutustarpeita, mutta suuri osa oppilaista oli kuitenkin Kittilän kirkonkylästä. Koulun aloittaessa toimintansa yksi oppilas tuli Muoniosta 62 kilometrin ja toinen Sodankylästä 76 kilometrin takaa. Koulutusta hankittiin etelämpää. Toisen maailmansodan jälkeen 1950–1960-luvuilla Lapin oppikoulujen määrä kasvoi nopeasti. (Lassila 2001, 785–786; Niemelä 1989, 189–190; Ranta 2012, 48, 52, 54–57.)

Kun oppikouluun ei Lapin syrjäseuduilla juuri pyritty, eivät kansakoulussa jatkaneet vertailleet koulunkäyntiään oppikoululaisiin. Jos lähimpään oppikouluun oli vain muutamia kymmeniä kilometrejä, vertailua syntyi, kun osa lapsista pyrki oppikouluun, osa jatkoi kansakoulussa. Ratkaiseva selitys näyttää olevan siinä, että tiheämpi kouluverkko loi edellytykset sosiaaliselle vertailulle, kun oppikoulu ei ollut aivan kotikunnassa, mutta kuitenkin joidenkin kouluun halukkaiden tavoitettavissa.

Oppikoulujen määrä kasvoi Suomessa vuosien mittaan, joten 1930-luvulta lähtien oli entistä parempia mahdollisuuksia käydä oppikoulua omassa kotikunnassa (STVK 1940, 226; STVK 1951, 253; STVK 1961, 304; STVK 1971, 340). Oppikoulun ulkopuolelle jäämistä muistelijat selittävät kuitenkin vielä sotien jälkeen samalla tavalla kuin aikaisemmin. Ihmisillä oli koulutustarjonnan lisääntymisestä huolimatta edelleen ennakkokäsityksiä oppikoulun käymisen vaativuudesta ja kalleudesta. (Koski 2003, 284.) Varattomille vanhemmille lasten kouluttaminen oli edelleen kallista, mutta taakka oli kuitenkin kevennyt sitten 1920–1930-lukujen. Ilmeisesti muistelijoiden käsityksissä tuntuvat vanhempien tulkinnat, joita muistelijat toistavat omina tilanearvioinaan. Vanhempien arviot eivät kuitenkaan aina vastanneet yhteiskunnan muuttumista.

Sinänsä koulun puuttuminen paikkakunnalta ei ollut kovin tavallinen 1950- ja 1960-lukujen oppikoulun käynnin este, vaan se, että maaseudulle perustettiin valtion kouluja kalliimpia yksityiskouluja, joista osa otettiin tosin valtion haltuun. (Salminen, J. 2005.) Matka kouluun oli syrjäkyliltä edelleen hankala, vaikka linja-autoliikenne 1940–1960-lukujen aikana vilkastui. Jos ruotsinkieliset koululaiset, jotka asuivat oman kielialueensa ulkopuolella, halusivat käydä oppikoulun omalla äidinkielellään, he joutuivat matkustamaan toiselle paikkakunnalle. Esimerkiksi Grankulla samskola piti yllä asuntola ja keräsi oppilaansa laajalta alueelta. (Vesikallio 2014, 24–29.)

Vaikka yli puolet oppikoulun ovien ulkopuolelle jääneistä muisteliijoista on Itä- ja Pohjois-Suomesta, ei etelässäkään koulunkäynti ollut kaikille mahdollista. Varmaa kuitenkin on, että oppikoulun ovien ulkopuolelle jäämistä ei voi selittää vain yhdellä tai kahdella yleisellä seikalla. Näyttää kuitenkin siltä, että oppikoulun ulkopuolelle jääminen koettiin yleisesti diskriminoivana. Muistelijoiden arviot siitä perustuvat omien vanhempien tulkintoihin ja ikätovereihin kohdistuneeseen sosiaaliseen vertailuun. Alueiden ja perheiden välillä on kuitenkin suuria eroja, joiden tavoittaminen ei tässä artikkelissa ole mahdollista.

Vanhempien koulutushaluttomuus

Yksittäistapauksissa oppikouluun menon estyminen saattoi johtua perhekatastrofeista kuten isän kaatumisesta sodassa.²⁸ Iäkkäät vanhemmat saattoivat olla haluttomia kouluttamaan lapsiaan oppikoulussa. Joissakin tapauksissa vanhemmat pelkäsivät lasten kouluttamisen tuomia kustannuksia ja mahdollisia riskejä.²⁹ Vain kahdessa tapauksessa muistelijä kertoo, että hän ei itse halunnut pyrkiä oppikouluun, vaikka sitä hänelle ehdotettiin. Toisaalta vuonna 1945 syntynyt Kärämäellä kouluun käynyt nainen kertoo, että harmitti, kun häntä ei kehoitettu pyrkimään keskikouluun.³⁰

Muistoja vanhempien koulutushaluttomuudesta on seitsemällä muistelijalla, neljällä miehellä ja kolmella naisella. Kolme heistä, kaksi miestä ja yksi nainen, eivät esittele omia kokemuksiaan, vaan lapsuuden koulunkäyntipaikkakuntansa yleisiä asenteita ja niiden tulkintoja: Vuonna 1927 syntynyt mies toteaa, että Rantasalmella ei yleensä pyritty oppikouluun, ja vuonna 1944 syntynyt mies sanoo, että Ruovedeltä vain 1–2 lasta vuodessa pyrki oppikouluun.³¹ Hannu Syväojan mukaan 1950-luvun lopulla Alavetelissä oppikouluun siirtyi vain 4–5 prosenttia ikäluokasta (Syväoja 2009, 176).

Miehet muistelevat koulutushaluttomuutta yleisemmällä tasolla kuin naiset, joille kokemus on useammin henkilökohtainen. Äidit ja varsinkin yksinhuoltajaäidit halusivat tarjota lapsilleen paremmat koulutusmahdollisuudet kuin heillä itsellään oli ollut. (Koski 2003, 298; vrt. Partonen 2016, 134.) Tyttöjen kouluttamisessa he olivat avainasemassa.³² Isät suhtautuivat koulunkäyntiin varauksellisemmin, vaikka oli isiä, jotka halusivat sekä pojilleen että tyttärilleen mahdollisimman hyvän koulutuksen.³³ Kuitenkin tyttöjen osuus

²⁸ KOULU 502–510 mies s. 1932.

²⁹ KOULU 2704 nainen s. 1936.

³⁰ KOULU 817 mies s. 1941; 1232–1235 nainen s. 1945; 2091–2096 nainen s. 1945.

³¹ KOULU 1558 mies 1944; 2676–2679 mies s. 1927.

³² KOULU 1588 nainen s. 1937; 1791 nainen s. 1953; 1883–1884 nainen 1943; 2029 nainen s. arviolta 1938.

³³ KOULU 644 nainen s.1944.

oppikouluun siirtyvistä lapsista kasvoi vähitellen niin, että vuonna 1930 tyttöjen osuus oppikoululaisista oli jo 55 prosenttia (Koski 2003, 284). Varsinkin syrjäseuduilla tyttöjen kouluttamisessa pidettiin tarpeettomana.³⁴

Perinteinen maaseutu ei tarjonnut koulutetuille naisille sopivaa työtä. Kouluttautuminen johti sekä tyttöjen että poikien osalta väistämättä muuttoon asutuskeskuksiin ja samalla siirtymiseen pois maatalousammateista. Kosti Huuhka toteaa vuonna 1955 sen näin: ”Kotoaan lähtevälle talonpoikaisnuorisolle tulevaisuus on näyttänyt avautuvan parhaiten koulun kautta.” (Huuhka 1955, 184; Haapala 2004, 251–254; Vihinen 2004, 435–437; Hoikkala 2008, 85–86.) Toisaalta tyttöjen asemasta tuli Suomen modernisoituessa monella tavalla yhteiskunnan muutoksen polttopiste, kun naiset vapautuivat 1940-luvulta lähtien työelämään ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Perinteisen perheenemännän aseman tarjoaminen nuoren naisen tulevaisuuden suunnitelmaksi saattoi 1950- ja 1960-luvuilla jo herättää vastustusta. (Myyryläinen 2004, 73; Kolbe 1994, 90–92.)

Ennen 1940-luvun loppua syntyneillä muistelijoilta ammattikoulun osuus koulutussuunnitelmissa on varsin vähäinen. Teollisuuden perustamat ammattikoulut sijaitsivat tehdaskeskuksissa, joten ne palvelivat rajallisesti maaseutuväestön koulutustarpeita. 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla perusammattikoulutus siirtyi valtion ja kuntien haltuun. Ammattikoulutuksen kenttä pysyi pitkään hajanaisena. Maataloudessa ja useassa käytännön ammatissa ammattioppi hankittiin edelleen työssä. (Heikkinen 2011, 50–51, 54; Laukia 2013, 290–294.)

Yksittäisten vanhempien ja perheiden koulutusasenteiden eroja saattaa selittää Suomen epätasainen modernisoituminen. Osa vanhemmista kantoi mukanaan aikaisemman yhteiskunnan asenteita, vaikka yhteiskunta alkoi 1960-luvulla muuttua nopeasti. Tämä sai oppikoulua vaille jääneet lapset vertailemaan omaa koulunkäyntiään oppikouluun siirtyneiden tilanteeseen. Vertailun heräämisessä lienee avain oppikoulun ulkopuolelle jäämisen aiheuttamiin osattomuuden kokemuksiin.

³⁴ KOULU 1869 nainen s. 1943; 2469–2497 nainen s. 1939.

Asenteet muuttuvat – oppikoulusta avara valtavyäly

Vuonna 1947 syntynyt mies kertoo, että Kymenlaaksossa puhuttiin 1950- ja 1960-lukujen taitteessa paljon oppikouluun pyrkimisestä.³⁵ Suurten ikäluokkien koulunkäynnin alkaminen aktivoi yksityisten oppikoulujen ja kunnallisten keskikoulujen perustamista. Vuonna 1949 syntynyt nainen arvioi Joutsenon yhteiskoulun perustamisen mahdollistaneen sen, että työläisperheidenkin lapset pääsivät opiskelemaan pitemmälle.³⁶ Perinteinen maaseutu alkoi näissä oloissa tuntua vanhanaikaiselta ja pysähtyneeltä. Lasten kouluttaminen alkoi näyttää tavoittelemisen arvoiselta. Varattomien oppilaiden koulunkäyntiä helpottivat vapaaoppilaspaikat, joita esimerkiksi Mikkelin tyttölyseossa oli lukuvuonna 1952–1953 lähes neljäkymmentä prosenttia oppilaspaikoista. (Esim. Myyryläinen 2004, 61–64; Selin 2017, 78.)

Oppikoulujen painoarvo kasvoi sitä mukaa kuin suuret ikäluokat tulivat 1950-luvun puolivälin ja loppupuolen aikana oppikouluun pyrkimisikään. Oppikouluja perustettiin kuitenkin oppilaspaikkojen kysyntää vähemmän. Samaan aikaan kun oppikouluun alkoi olla tungosta, kiinnostus kansalaiskoulun käymiseen väheni. (Seppänen 2006, 57; Jauhiainen 2011, 117.) Suomen toivuttua sodasta ja yhteiskunnan modernisoituessa ilmapiiriä hallitsi edistykseen ja parempiin oloihin suuntautumisen eetos. Hyvinvointivaltion rakentaminen kulki käsi kädessä yhteiskunnan elinkeinorakenteen muutoksen, kaupungistumisen ja elintason nousun kanssa. Koulutustarpeen kasvun tiivistä Kosti Huuhka vuonna 1955 väitöskirjassaan näin:

Oppikoulu on meikälaisessä yhteiskunnassa se pääväylä, jonka kautta kuljetaan niin korkeampiin opintoihin kuin erilaisille ammattialoillekin. Kaupunkinuorisolle tarjoutuu mahdollisuuksia ammattiopintoihin ilman oppikoulupohjaakin, mutta talonpoikaistuorisolle ne muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ovat hyvin vaikeasti tavoitettavissa. Siksi koulunkäynti on sen keskuudessa suuntautunut niin vahvasti juuri oppikouluun, jonka antaman

³⁵ KOULU 128–177 mies s. 1947.

³⁶ KOULU 965–967 nainen s. 1949.

pohjan puuttumista on mm. kansanopiston käynnillä pyritty korvaamaan. (Huuhka 1955, 219–220.)

Yhteiskunnan muuttuminen pakotti rinnakkaiskoulujärjestelmän purkamiseen ja yhtenäiskoulun rakentamiseen. Kouluohjelmakomitean mietintö julkaistiin vuonna 1959, ja eduskunta esitti vuonna 1963 toivomusponnen, jonka mukaan koulujärjestelmän uudistaminen pitäisi kiireellisesti aloittaa. Viimeistään, kun peruskoulukomitean mietintö julkaistiin vuonna 1965, oli selvää, että oppikoulun ja kansakoulun ero häviää ja että koulu muuttuu yhtenäiskouluksi. (Nevala 2008, 91–92; Lappalainen 1985.)

Pohjois-Suomessa, jossa peruskouluun siirtyminen alkoi 1970-luvun alussa, eivät lapset eivätkä vanhemmat nähneet muutoksessa mitään uhkaavaa. Päinvastoin, koulutusmahdollisuudet tuntuivat lisääntyvän. Viimeisinä vuosina oppikouluun pyrkimisestä ei enää jäänyt muistoja, kun oppikouluun ei enää varsinaisesti pyritty.³⁷ Jos paikkakunnalla oli kansakoululaitoksen osana toiminut kunnallinen keskikoulu tai kokeiluperskoulou, siirtyminen uuteen koulumuotoon oli helpompaa kuin muualla (SVK 1970, 344–349; Kuikka 2007, 83–93). Etelä-Suomessa tilanne saattoi olla erilainen. Koulunuudistuksen lähetessä jotkut vanhemmat pelkäsivät, että lapset eivät pääsekään oppikouluun, vaan joutuvat peruskouluun, mikä tuntui samalta kuin jatkaminen kansakoulussa. ”Olisi se hirveätä, jos poika ei pääsisi oppikouluun.”³⁸

Koulutuksen arvostuksen noustessa vanhempien odotukset kohdistuivat opettajiin. Kun haja-asutusalueiden virkoja lakkautettiin Itä- ja Pohjois-Suomessa, opettajille tarjottiin työpaikkoja etelästä. Muuan tällainen opettaja kertoo huolestuneiden espoolaisvanhempien epäilleen, että maaseudulta tullut kansakoulunopettaja ei pysty riittävän tehokkaasti valmentamaan lapsia oppikouluun. Sinne lasten oli tärkeä päästä oman tulevaisuutensa vuoksi.³⁹

³⁷ KOULU 1149–1152 nainen s. 1964.

³⁸ KOULU 301–302 s. arviolta 1940; 2989 mies s.a.

³⁹ KOULU 2812 nainen s. 1932.

Rinnakkaiskoulujärjestelmä purettiin asteittain. Sekä oppilaiden, opettajien että vanhempien oli sopeuduttava siihen, että oppikoulua ei enää yhteiskunnallisena rajana ollut olemassa samalla tavalla kuin ennen. Mutkattomin muutos näyttää olleen oppilaille. He kävivät koulua kuten ennenkin, vaikka lukuvuoden alkaessa ilmoitettiin, että heistä oli tullut peruskoululaisia. Oppikoulujen maksulliset oppikirjat muuttuivat maksuttomiksi peruskoulun kirjoiksi, oppilaita ruvettiin kuljettamaan kuntakeskuksiin ja osa opettajista kiersi eri kouluilla. Muuten arki jatkui ennallaan.⁴⁰

Koulunuudistus mullisti kuitenkin koulujen virkarakenteen ja koulukulttuurin. Muutos näyttää olleen helpoin sellaisissa kunnissa, joissa oli ennestään kansakoululaitokseen kuulunut kunnallinen keskikoulu tai kokeiluperskoulou. Muualla osa oppikoulunopettajista ja vanhemmista vieroksui peruskoulua. Suurimpien mullistusten kohteiksi tuntuvat joutuneen suurten kaupunkien vanhat oppikoulut, joilla oli valikoitunut oppilasaines ja arvokkaita perinteitä.⁴¹ Tavallaan oppikouluun pyrkimisen muodostama raja-aita siirtyi uuden koulun seinien sisäpuolelle, jossa se erotti vanhoja oppikoulunopettajia, luokanopettajia ja peruskoulunopettajia sekä oppilaiden tasokursseja toisistaan.

Koulunuudistuksen laajuutta osoittaa se, että esimerkiksi vuonna 1977 Helsingin siirtyessä uuteen järjestelmään, kolmisenkymmentä suurta oppikoulua siirtyi kaupungin haltuun. Samalla järjesteltiin uudelleen 3 000 opettajan virat. (Häikiö 2015, 212.) Uudistus aiheutti pääkaupunkiseudun lisäksi muuallakin opettajissa laajaa levottomuutta, kun koulujen olemassaolo oli muuttunut epävarmaksi ja toimintaa ohjaava normisto epäselväksi (Ahonen 2012, 153–154; Haikari & Kotilainen 2016, 588–593, 509–601, 604; Jauhiainen 2013, 143–145, 149).

Kun vanhat koulut lakkasivat olemasta ja syntyivät uudelleen uusilla nimillä, oli luonnollista, että vanhasta koulukulttuurista luopuminen ja uuden rakentaminen sen tilalle tapahtui hitaasti. Esimerkiksi Riihimäellä keskikoulun käyminen päättyi vasta vuonna 1980.

⁴⁰ KOULU 635 nainen s. 1960; 2393–2398 nainen s. 1966.

⁴¹ KOULU 178–217 mies s. 1947.

Taistelu oppikoulusta jatkui edelleen kasvatuseroissa. Uuden tasapainon etsiminen kesti toistakymmentä vuotta. (Kolbe 1994, 135–139; Myyryläinen 2004, 77–86; Salminen, T. 2005, 219–221, 274–277.) Varsinkin syrjäseutujen opettajat pitivät koulunuudistusta kuitenkin merkittävänä, koska se avasi laajemmat jatko-opintomahdollisuudet myös haja-asutusalueiden nuorille.⁴² Koulunuudistuksen merkitys tuntuu yleisemminkin opettajien muutosta koskevista arvioista (Oikarinen 2014).

Olisiko oppikouluun pitänyt sittenkin pyrkiä?

Oppikoulun ulkopuolelle jäi varsinkin haja-asutusalueella sellaisia, joilla olisi ollut mahdollisuus siellä menestyä. Aikalaistodistajat ovat tästä tietoisia. Toisaalta oppikouluun pääseminen ei taannut siellä menestymistä tai viihtymistä.⁴³

Koulujärjestelmän muuttuminen loi väliinputoajia, joilla olisi ollut halua ja kykyä koulutukseen, mutta jotka eri syistä jäivät oppikouluväylän ulkopuolelle. Kun peruskoulu rakennettiin yhdistämällä aineksia kansakoulusta, kansalaiskoulusta ja keskikoulusta, kansakoulun käyneet huomasivat, että osa nuoremmista sai peruskoulun laajempien tasokurssien avulla itselleen pääpiirteittäin vanhaa keskikoulua vastaavat tiedot ja taidot, joita muutamaa vuotta vanhemmat jäivät ilman. Koulutuksen arvostuksen kasvaessa 1960–1970-luvuilla ohitettu koulutusväylä saattoi tuntua menetetyltä mahdollisuudelta.

Minun koulumuistoni -keräyksessä on joitakin 1930-luvun lopulla ja 1940-luvulla syntyneitä kertojia, jotka pohtivat sitä, olisiko heidän elämänsä ollut toisenlaista, jos he olisivat käyneet oppikoulua. He ovat hankkineet monipuolista ammatillista koulutusta, mutta oppikoulun ulkopuolelle jääminen vaivaa heitä edelleen.

Monet puolustelevat itseään sillä, että elämässä menestyminen ei vaatinut oppikoulua. Polvijärvellä vuonna 1934 syntynyt nainen, joka oli hankkinut monipuolisen koulutuksen muun muassa kotitalouskoulussa, kodinhoitajakoulussa, kansankorkeakoulussa, talous-

⁴² KOULU 1333 nainen s. 1925; 1566 nainen s. 1938; 2161 mies s. 1939.

⁴³ KOULU 2389–2392 nainen s. 1937.

koulussa ja apuhoitajakoulussa, arvioi elämänsä: ”Olen saanut elää laaja-alaisen elämän ilman oppikouluun pääsyäkin.”⁴⁴ Joissain tapauksissa varsinkin naiset ovat halunneet saada itselleen hyvitystä menetyksistään ja toteuttaa elämänikäisen toiveensa saada korkeampaa koulutusta (Vrt. Muhonen 2014, 78–79, 86). Esimerkiksi vuonna 1937 Ylitorniolla syntynyt nainen toteutti unelmansa menemällä aikuislukioon. Hän valmistui ylioppilaaksi 72-vuotiaana ja kirjoitti äidinkielen kokeessa laudaturin.⁴⁵ Aikuisopiskelu tuo oppikoulun tai lukion ulkopuolelle jääneille korvaavia kokemuksia ja iloa opinnoissa menestymisestä.⁴⁶

Kokemus saavutetusta tai menetetyistä mahdollisuuksista

Oppikouluun pyrkimistä muistelevat eniten ne, joiden elinympäristössä siihen siirtyminen oli poikkeuksellinen ilmiö. Kotipaikkakunnalla harva pyrki oppikouluun tai lähisukulaiset eivät olleet sellaista käyneet.

Avainasemassa oppikouluun pyrkimisessä olivat vanhemmat. Heidän halukkuudessaan kouluttaa lapsiaan oli kuitenkin alueellisia eroja: Vähiten se kiinnosti syrjäseuduilla, joilla oli niukasti työpaikkoja keskikoulua tai lukiota käyneille. Asennoituminen lasten kouluttamiseen jakautui sukupuolen mukaan. Isät saattoivat jopa Etelä-Suomessa suhtautua nuivasti tyttöjen kouluttamiseen, koska pitivät sitä tarpeettomana. Äidit auttoivat aktiivisemmin tyttöjä koulu-uran alkuun. Toinen vaikuttajaryhmä olivat kansakoulunopettajat, jotka ohjasivat opinhaluisia ja lahjakkaiksi arvioimiaan lapsia oppikouluun.

Usealla pyrkimistään muistelevalla oli koulu-uransa alkuvaiheessa jonkinlainen rohkaisija tai tukija, joka helpotti oppikouluun sopeutumista ja koulunkäynnissä selviytymistä. Hän saattoi olla vanhempi sisar tai veli, muu lähisukulainen tai opettaja, joka kehotti pyrkimään oppikouluun. Tukihenkilö oli merkittävä varsinkin silloin, kun oppikouluun

⁴⁴ KOULU 1750–1786 nainen s.1934.

⁴⁵ KOULU 1506–1516 nainen s. 1937.

⁴⁶ KOULU 2389–2392 nainen s. 1937; 1788–1800 nainen s. 1953; 2465–2466 nainen s. 1956.

pyrittiin sodanjälkeisissä oloissa tai tavanomaisesta poikkeavaa reittiä esimerkiksi yksityisoppilaana. Epätavallisten koulutusteiden tutkiminen ansaitsee tulevaisuudessa enemmän huomiota osakseen.

Oppikoulun ulkopuolelle jääneiden tavassa selittää koulutusuraansa on eroja. Miehet selittävät oppikoulun ulkopuolelle jäämistä perheen köyhyydellä, naiset taas sillä, että he eivät saaneet tai voineet käydä oppikoulua. Naisten kokemus on selvästi henkilökohtaisempi kuin miesten, jotka selittävät kokemustaan yleisemmin. 1920-luvulla syntyneiden muistelijoiden näkökulmasta oppikoulun ulkopuolelle jääminen on yhteydessä syrjäseudulla asumiseen ja varattomuuteen, jotka vaikeuttivat koulunkäyntiä.

Toisaalta oppikoulun ulkopuolelle jääminen ei näy muistelussa Lapis-sa, jossa laajempi kouluverkko syntyy vasta 1950- ja 1960-luvuilla. Oppikoulun ulkopuolelle jäämistä muistelevat ne, joiden kotipaikkakunnalla ei ollut oppikoulua, mutta jotka asuivat noin 20–40 kilometrin päässä lähimmästä koulukeskuksesta. Koulutusmahdollisuuksien läheisyys loi vertailutilanteen: oppikoulu oli houkutteleva mahdollisuus, johon ei kuitenkaan voinut tarttua, vaikka lähipiirissä oli oppikouluun menijöitä.

Muistelijoiden tapa tulkita oppikoulun ulkopuolelle jäämistä säilyy entisellään, vaikka toisen maailmansodan jälkeen perustettiin lukuisia uusia oppikouluja. Nuorten aikainen työhön meno oli vähemmän päin eikä työ ollut aina ensimmäinen vaihtoehto koulunkäynnin jatkamiselle kuten 1920-luvulla ja osalla 1930-luvulla syntyneitä vielä oli. Tihenevä kouluverkko takasi oppikoulun käymisen jo Pohjois-Suomessakin, joten on syytä epäillä, että muistelijoiden selitykset perustuvat vanhempien esittämiin käsityksiin, jotka elävät aikuistuneiden lasten mielessä. Vanhemmat muistivat entiset kouluolot eivätkä lämmenneet ylimääräiselle koulunkäynnille, vaikka siihen oli aikaisempaa parempia mahdollisuuksia.

Mitä useammat suuret ikäluokat tulivat oppikouluikään, sitä keskeisemmän aseman oppikouluun pyrkiminen saa muistelijoiden teksteissä. Tämä kertoo lisääntyneestä kilpailusta ja sen mukanaan tuomasta sosiaalisesta vertailusta. Oppikouluun pääsemisestä tuli Etelä-Suomessa eräänlainen pakko, joka sai vanhemmat odottamaan opettajalta pyrkijöiden tehokasta valmentamista. Peruskoulun toteu-

tuessa vanhemmat pelkäsivät uutta koulumuotoa jonkinlaisena kansakoulun jatkona, josta heidän lapsensa voisivat pelastua pääsemällä viimeisille oppikoululuokille.

Oppikoulun ulkopuolelle jääneet saattoivat kokea olevansa sivuraiteella, kun koulujärjestelmän muutoksen vaikutukset alkoivat näkyä yhteiskunnassa. Oppikouluun pyrkiminen koettiin tämän muistitietoaineiston perusteella selvänä yhteiskunnallisena rajana, jota rinnakkaiskoulujärjestelmä piti yllä. Useilla oppikoulun ulkopuolelle jääneellä on tarve pohtia elämänsä kulkuaan ilman oppikoulua. Jotkut toteavat, että ilman sitä on voinut hyvin selviytyä elämässään. Toisaalta oppikoulussa koettuja pettymyksiä ovat parantaneet aikuisopiskelun tuomat myönteiset kokemukset.

Oppilaiden kannalta siirtyminen kansakoulusta oppikouluun merkitsi siirtymistä toiseen koulukulttuuriin. Kun kansakoulu, kansalaiskoulu ja keskikoulu purettiin ja tilalle rakennettiin peruskoulua, muutos toi mukanaan etenkin kaupunkien oppikouluihin koulukulttuurin kriisin. Siitä on merkkejä työvuosiaan muistelevien opettajien koulumuistoissa. Paikkakunnilla, joilla oli kunnallisia keskikouluja tai kokeiluperskouluja, peruskouluun siirtyminen oli ongelmattominta.

Koulukulttuurin kriisi jatkui vanhoista oppikouluperinteistään tietoisissa kouluissa ainakin 1980-luvulle. Tämän ilmiön tutkiminen ansaitsee tulevaisuudessa huomiota osakseen.

Tutkimuksen tulokset viittaavat siihen, että muistitietoaineistossa vanhempien käsitykset vaikuttavat koulua käyvien lasten ja nuorten tulkintoihin omasta yhteiskunnallisesta asemastaan ja koulutuksesta enemmän kuin yhteiskunnan sosioekonomiset tosiasiat. Tyttöjen kouluttamisen tarpeettomuutta tai oppikoulun poikkeuksellista kalteutta toistetaan siitä huolimatta, että yhteiskunnalliset olot muuttuivat. Artikkelin perusteella sosiaalinen vertailu ja vanhempien rakentamien tulkintojen siirtyminen seuraavan sukupolven omaisuudeksi näyttävät olevan tärkeitä sosiaalisen liikkuvuuden ja yhteiskunnan hierarkioiden muovaajia ja säilyttäjiä.

Painamattomat

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (KRA), Helsinki
Minun koulumuistoni-keruun aineisto KOULU 1.1.–31.12.2013.

Painetut

Arjava, Hellevi 1999. Kiltti tyttö Katajannokalta. Helsinki: Tammi.
Haavio, Heikki 1968. Rehtorin muistelmat. Porvoo–Helsinki: WSOY.
Kuisma, Risto 1994. Tilinpäätös. Jyväskylä: Gummerus.
Kyyrö, Kauko & Veijola, Heimo 1952–1972. Oppikouluun pyrkivän opas. Porvoo: WSOY.
Lindfors, Pertti Lande 2003. Leppänen, Veli-Pekka (toim.), Seikkailuni tieteen, viinan ja politiikan parissa. Helsinki: Tammi.
Niemelä, Yrjö L.U. 1989. Ounasjoen maa. Kemijärvi: Omakustanne.
Partonen, Matti (toim.) 2016. Ei parta pahoille kasva ja muita tarinoita Mikkelin lyseosta. Lyseon entiset oppilaat kertovat koulustaan, kouluajastaan ja koulukaupungistaan. 2. täydennetty laitos. Espoo: Moniste. Erkki Merimaan tekijän käyttöön luovuttama pdf-tiedosto.
Ruottinen, Tapio 2011. Koulunkäyntimuistojani 1940–1951. Hyvinkää: Omakustanne.
Suomalainen, Lippe 2009. Elämässä kiinni. Helsinki: Otava.
Sohlberg, Anna-Liisa 1976. SYK – elämäni koulu. Helsinki: Otava.
STVK 1940–1971. Suomen tilastollinen vuosikirja 1940–1971. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto/ Tilastokeskus.
SVK 1930–1970. Suomen valtiokalenteri vuodeksi 1930–1970. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Tawaststjerna, Carmen 2005. Elämän kultareuna. Helsinki: Otava.
Vapaavalta, Pirkko 2012. Tilapäisesti poissaoleva. Muistikuvia lapsuuden ja nuoruuden ajoilta. Helsinki–Noderstedt: Books on Demand GmbH.
Virtanen, Jukka 2004. Kuvassa keskellä Jukka Virtanen. 3. painos. Helsinki: Tammi.
Zilliacus, Jutta 1989. Toisenlainen lapsuus. Helsinki: Tammi.
Ylä-Outinen, Urho 2004. Pieni polku kielentielle. Tampere: Pilot-kustannus Oy.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2012. Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.), Tiedon ja osaami-

- sen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3. Helsinki: SKS, 144–175.
- Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka 1996. Sata vuotta oppikoulua varten. Valmistava koulu 1870-luvulta 1970-luvulle. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Arola, Pauli 2015a. Vuosisadan koulumuistot keruun kohteena. Teoksessa Sääntti, Janne (toim.), *Koulumuistot – kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2015. Koulu ja Menneisyys LIII. Helsinki: SKKHS.
- Arola, Pauli 2015b. Puutteen sukupolvet Minun koulumuistoni-keruun köyhyyshyökkötömykset, Teoksessa Sääntti, Janne (toim.), *Koulumuistot – kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2015. Koulu ja Menneisyys LIII. Helsinki: SKKHS.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 7–24.
- Haapala, Pertti 2004. Väki vähenee – maatalousyhteiskunnan hidaskäviö 1950–2000. Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.), *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:3. Helsinki: SKS, 233–254.
- Haatanen, Pekka 1968. Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Haikari, Janne & Kotilainen, Sofia 2016. Opettajuuden mallia. Jyväskylän normaalikoulu 1864–2015. Jyväskylän normaalikoulun julkaisu 15. Jyväskylä: Jyväskylän normaalikoulu.
- Halila, Aimo 1950. Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet 1921–1939. Suomen tiedettä 3, 4. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Heikkinen, Anja 2011. Teollisuuden ammattikoulut. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:2, Tiede. Helsinki: SKS, 50–54.
- Hoikkala, Tommi 2008. Suuret ikäluokat ja työ. Teoksessa Purhonen, Semi & Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (toim.), *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus, 68–88.
- Huuhka, Kosti 1955. Talonpoikaisnuorison koulutie. Tutkimus talonpoikaisnuorison koulunkäynnistä ja siihen vaikuttaneista sosiaalisista tekijöistä

- Suomessa 1910–1950. Historiallisia tutkimuksia julkaissut Suomen Historiallinen Seura XLIII. Helsinki: SHS.
- Häikiö, Martti 2015. Tiedon metropoli. Tutkimus, opetus ja tiedonvälitys 1945–2010. Helsingin historia vuodesta 1945, osa 6. Helsinki: SKS.
- Jauhiainen, Annukka 2011. Työläis- ja maalaisnuorison pitenevä koulutie. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:2, Tiede. Helsinki: SKS, 111–119.
- Jauhiainen, Annukka & Huhtala, Sofia 2010. Tyttöjen koulutuksen ristiriidat. Teoksessa Kauranne, Jouko (toim.), Ajankohtainen Uno Cygnaeus. Uno Cygnaeuksen juhlavuosi 2010. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2010. Koulu ja Menneisyys XLVIII. Helsinki: SKHS, 193–211.
- Jauhiainen, Jouko 2013. Sata vuotta koulun aikaa 1913–2013. Maunulan yhteiskoulu ja Helsingin matematiikkalukio sekä sen edeltäjäkoulut. Helsinki: Mediapinta.
- Jouhki, Essi 2014. Nuoruus opintieillä – Vuosina 1940–1955 syntyneiden muistot koulunuoruudesta. Teoksessa Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.), Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 226–249.
- Kaarninen, Mervi 1995. Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 5. Helsinki: SHS.
- Kaarninen, Mervi 2011. Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:2, Tiede. Helsinki: SKS, 405–429.
- Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), Muistitietotutkimus. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 67–92.
- Kiuasmaa, Kyösti 1982. Oppikoulu 1880–1980. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Kolbe, Laura 1994. Traditio – murros – jatkuvuus? Helsingin II normaalikoulun 125-vuotismatrikkeli. Helsinki: Helsingin II normaalikoulu, 7–171.
- Koski, Leena 2003. Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvuilla. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909, Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 32. Helsinki: SKS & Nuorisotutkimusseura, 283–313.

- Kuikka, Martti T. 2011. Kunnallinen keskikoulu osana suomalaista koulujärjestelmää 1945–1974. Teoksessa Kauranne, Jouko (toim.) Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2011. Koulu ja Menneisyys XLV. Helsinki: SKHS, 75–94.
- Lappalainen, Antti 1985. Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskouluopetuksen johtamisjärjestelmän muotoutuminen. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 28. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lassila, Juhani 2001. Lapin koulutushistoria – kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut. osa 2. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö. Acta Universitatis Ouluensis E Scientiae Sociiliarum 49. Oulu: Oulun yliopisto.
- Laukia, Jari 2013. Tavoitteena sivistynyt kansalainen ja työntekijä. Ammattikoulu Suomessa 1899–1987. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mattsson, Anne 2017. Tellervo Koivisto – elämäkerta. Helsinki: Siltala.
- Muhonen, Reetta 2013. ”Työläisten lapsista ei herroja kouluteta.” Kokemuksia opintiellä etenemisestä itsenäisyyden ajan Suomessa. Sosiologia 50 (1), 29–45.
- Muhonen, Reetta 2014. Omia teitä ikääntyvien yliopistoon. Sotien sukupolvi ja yliopiston ylistys. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 506. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Myyryläinen, Marja 2004. Mikkelin Suomalainen Tyttökoulu – Urheilupuiston koulu 1879–2004. Teoksessa Toivakka, Tiia & Puntanen, Pia (toim.), Mitä minä tänään koulussa opin? Urheilupuiston koulu 125 vuotta. Mikkelin Tyttölyseon Seniorit ry, 25–132.
- Nevala, Arto 2008. Koulutuskumouksen kolme vaihetta. Teoksessa Häggman, Kai ym. (toim.), Suomalaisen arjen historia 4. Hyvinvoinnin Suomi. Porvoo: Weilin+Göös, 89–109.
- Oikarinen, Sampo 2014. Muisteltu muutos. Koulun ja opettajan työn muutos opettajien tuottamissa muisteluteksteissä. Painamaton pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Opettajakoulutuslaitos.
- Peltonen, Milla 2016. Paperilla seisova perkele. Helsinki: Into.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: SKS.
- Ranta, Martti 2012. Oppikoulun tulo ja alkuvaihe Lapinmaassa. Teoksessa Kauranne, Jouko (toim.), Opettaja yhteiskunnallisena ja kulttuurivaikuttajana. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2012. Koulu ja menneisyys L. Helsinki: SKKHS, 46–68.
- Ruuska, Helena 2015. Elämän kirjailija Eeva Joenpelto. Helsinki: WSOY.

- Salminen, Jari 2005, Suomen yksityisten oppikoulujen digitaalinen matrikkeli 1872–1977. <http://www.yksityiskoulut.fi/yksityiskoulujenmatrikkeli/index.htm> (luettu 2.1.2017)
- Salminen, Timo 2005. Opintieillä. Riihimäen oppikoulut ja lukiot 1905–2005. Riihimäki: Riihimäen Lukion Seniorikilta
- Salomaa, Maria 2002. Yrjö ja Hilma Jahnssoon ensimmäisen iltaoppikoulun perustajina ja kehittäjinä Teoksessa Hakkarainen, Pertti ym. (toim.), Iltaoppikoulusta aikuislukioksi. 75 vuotta kulttuurityötä 1927–2002. Jyväskylä: IKLO, 7–22.
- Savikko, Riina 2008. Koulussa, työssä, hipoissa ja kahviloissa. Nuoruuden kokemuksia arjesta 1960-luvulta Tampereelta. Painamaton pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Historiatieteen ja filosofian laitos.
- Selin, Sinikka 2017. Mikä sinusta tulee isona? Koulutus ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 191, Tiede. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Seppälä, Raimo 2004. Korvessa karjui se karvainen karhu. Jaakko Pöyryn pitkä tie Sodankylästä kuuteen maaosaan. Helsinki: Otava.
- Seppänen, Piia 2006. Kouluvalintapolitiikka perusopetuksessa – suomalaiskaupunkien koulumarkkinat kansainvälisessä valossa. Kasvatusalan tutkimuksia 26. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Simon, John 2009. Koneen ruhtinas. Pekka Herlinin elämä. Helsinki: Otava.
- Strömberg, John 2011 Oppikoulun laajentuminen ja yhtenäistyminen. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Valitus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:2, Tiede. Helsinki: SKS, 120–140.
- Syväoja, Hannu 2009, Kansalaiskoulu 1958–1981. Työ- ja kansalaiskasvatus koulunuudistuksen rinnalla. Jyväskylä: Kansalaiskoulun perinnekerho.
- Tarkka, Pekka 1973. Salama. Helsinki: Otava.
- Tuomaala, Saara 2011. Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Valitus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:2, Tiede. Helsinki: SKS, 95–110.
- Tuuri, Antti 2005. Tauno Matomäki. Suvipäivänä syntynyt. Helsinki: Otava.
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuksettomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: SKS.
- Vehkalahti, Kaisa 2014. Muisteltuja kerrottu nuoruus 1920–1930-luvuilla syntyneiden omaelämäkerrallisissa teksteissä. Teoksessa Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.), Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkö-

-
- kuomia nuoruuteen eilen ja tänään. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 58–87.
- Vesikallio, Johanna 2014. Lillan. Elisabeth Rehnin epätavallinen elämä, Helsinki: Otava.
- Vesikansa, Jarkko 2016. Raimo Sailas ja kolme talouskriisiä. Helsinki: Otava.
- Vihinen, Hilikka 2004. Maaseudun muutos. Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.), Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:3. Helsinki: SKS, 402–440.

